

ЗА "ПОЕТИКА НА РАННОВИЗАНТИЙСКАТА ЛИТЕРАТУРА"*

Богдан Богданов

(...) Изследването на Сергей Аверинцев се нарича "Поэтика ранневизантийской литературы". Вярно е, че в предисловието е обяснено какво разбира авторът под "поетика" и "литература". Същото разбиране е застъпено и в предишната му книга "Плутарх и античная биография" (М., 1973). И там, и тук Аверинцев наблюдава съдбата на жанра като един вид "воля, по-властна от авторската" (с. 8). Но за жанрове в тесния смисъл на думата в "Поэтика ранневизантийской литературы" не се говори никъде, независимо че последните две глави са посветени на конкретни поетически проблеми. Предметът на изследването или по-точно на масивното тълкуване, което е изпълнил Аверинцев, е ранновизантийската култура. Затова естествено читателят се пита защо поетика и литература стоят подчертано в заглавието на книгата.

Едва в заключението става окончателно ясно, че за ранновизантийската култура Аверинцев е говорил подчертано като литератор, че целта на тъй широкия обглед от факти, отношения и човешки реакции от нелитературно естество е да се определи реалната сфера, дето се поражда собствено литературното. На с. 238-239 малко в афористичен тон Аверинцев споделя нещо от своето верую на литературовед. Работата на литературоведа е да се занимава с метафори и метафорите едва ли са чисто изражение на психоидеологията на даден обществен слой. Но те са съчинени от хора за хора. Битието на хората тъй или иначе, пряко или косвено присъства в художественото творчество. Дълбинният предмет на поетиката е битието на човека, който си служи с тази поетика. Това проследява Аверинцев в своята книга - как битието на човека в ранна Византия се превръща в негова поетика.

Трудно е да се каже от какво се интересува по-специално авторът: от самото човешко битие в ранна Византия, проявено в художествената област по особен начин, или от художествената област, която остава неразбираема, ако не се опознае конкретно-историческото човешко битие. Въпросът изглежда излишен при диалектическия подход на Аверинцев, който би отхвърлил избора само на едната страна, щом като приема заявлението на Томас Ман, че човешкият свят е окръглен и цял. И все пак не е излишно да се предположи - патосът в наблюдението на Аверинцев се подхранва от постоянното превръщане на социално-психологическото в художествено, от играта между знак, значение и означаемо. При широкия план, в който се типологизира (вж. как е свързан византийският бароков вкус с явления в ново време на с. 181, 268 и сл.), читателят остава с впечатление, че истинският предмет на книгата е именно тази метаморфоза в общочовешки план. И ако в случая има ограничение в определена епоха, то може

* Текстът е част от рецензия за В. В. Бичков. "Византийская эстетика". М., Искусство, 1977; С. С. Аверинцев. "Поэтика ранневизантийской литературы". М., Наука, 1977 // Литературна мисъл, 1979, № 2, с. 133-138. Публикуван и в сборника МЕСНМВРІА. С. 1999. с известни промени, направени от автора.

би е неизбежно, тъй като толкова общ интерес може да се удовлетвори само при достатъчна конкретизация.

И в случая с ранновизантийската литература, поставена в ъгъла на зрение на поетиката, Аверинцев е воден не от вълненията на тесния специалист, целта е не някаква жанрова систематика, както би могъл да се подведе читателят по заглавието. Действителният предмет на изследването са основанията литературната система на ранна Византия да бъде именно такава. За автора е интересна не самата система във формален аспект, а проблемите около това, как такъв процес като отпадането на естествеността и прозрачността на човешките отношения и откриването на душевната задълбоченост на границата на античността и византийската епоха е отразен и същевременно подпомогнат от конкретната частност на жанровата форма.

В заключението на книгата Аверинцев твърди, че историята на литературата изучава перипетиите на спора, който се води в Дадена епоха (впрочем не е пресилено колизиите на всяка епоха Да се нарекат и просто спор), а поетиката изучава езика на този спор. Това разделение на задачите може и да се оспори. В най-добрия случай то е временно - поетиката остава вън от литературната история засега. Но истинското ѝ място е вътре в историята, иначе историята на споровете може да се окаже без ориентир. Покрай това разделение на задачите става ясно, че Аверинцев е нарекъл поетика своето изследване, тъй като културоложките, естетическите, литературоведските и историческите наблюдения, които е свързал в своя текст, са изпълнени в аспекта на специфичния език, на кода на епохата, който прави разбираема връзката между контрастиращи идеи и обяснява в какво отношение попадат дреболията като нелогичността в строежа на кондака на Роман Сладкопевец и принципният византийски антиномизъм. В заглавието на книгата Аверинцев употребява термина поетика в неочаквано широк смисъл. Културата на ранна Византия той разглежда като контекст на литературата и понеже литературата е по особен начин неспецифично литературна, цялата византийска култура се оказва някак наблюдаема като един масивен текст.

Струва ми се, това е построеният проблем на труда на руския изследовател и причината читателят да се усеща и привлечен от нейната особена съдържателност, и объркан от неочаквано изпречилите се дълбочини.

Първата глава на изложението е посветена на ранновизантийската естетика и тук би трябвало да се очакват най-много застъпвания с появилата се в същата година книга на В. Бичков¹. Има ги, ако щете, в позоваванията на Лосев, естествено и в самата проблематика. И в двете книги става дума за гносеологизма на византийското мислене, за антиномията трансцедентност-иманентност в представата за Бог и общото психологизиране на естетическите категории. Само че Аверинцев наблюдава не самата естетическа проблематика, а изразения в нея качествено нов човек. Често отправяните погледи към античното време са с все същото намерение - да се постави до този човек по-ранният, да се подчертае в сравнение новото.

Във втората глава аспектът "човек" е още по-ясно наложен. В този раздел Аверинцев развива заключенията на една своя предишна сравнителна студия (вж.

¹ В. В. Бичков. Византийская эстетика. М., 1977.

Типология и взаимосвязи литератур древнего мира, М., 1971 - с. 206 и сл.). Затова и позоваванията на античността са още по-обстойни. Ето в резюме заключението на автора. В границите на литературата и художественото съзнание античният човек е статуарен, наистина духовно свободен, това е гарантирано и от социалните условия (с. 59 и сл.), но му липсва задълбоченост и интимност. Човекът на византийското време е преди всичко неединен, той е средоточие на противоречия, а противоречията му носят ново качество - динамика. Най-същественото - единичният човешки живот става важен, а перспективата на човешката участ се разширява. Античният човек е силен, когато е свободен от страх и надежда, човекът на византийското време, напротив, е силен с това, че изпитва страх и надежда.

Новият проблем в главата "Порядок космоса и порядок истории" е историзирането на човешкото мислене в ранновизантийската епоха. Конкретен принос в тази насока имат и религиозните представи, и самата поетика на Библията - Аверинцев я нарича "поетика на притчата" (с. 90). Разбира се, това историзиране вследствие на преноса на идеала от настоящето в бъдещето не е нито чисто, нито пълно. До по-изявен историзъм християнската теологическа мисъл достига на Запад. Във Византия се наблюдава постепенно връщане към статична представа за света, до един вид нова митология, чиито дихотомични термини авторът представя като взаимозаменящи се (с. 106 и сл.). На тия страници Аверинцев отговаря по-специализирано на въпроса за характера на византийския митологизъм.

С всяка страница фактическият материал става все по-обилен, вече казаното не се изоставя, а се съпряга със следващото. Същевременно читателят има усещане, че се мени само гледната точка на наблюдение. В същност авторът върши две основни превключвания - в посоката на ранновизантийския човек като социалнопсихологическа категория и на неговия специфичен език, в който миросгледните и художествените термини не подлежат на строго Разграничение.

В следващата глава "Знак, знамя, знамение" преднина има езикът. Аверинцев се занимава с поведението на образа и символа в по-общата плоскост на особената знаковост на средновековното мировъзприятие. Парадоксалното асоцииране на знаменieto, на което трябва да се вярва, и знамето-емблема, което изисква вяроност (с. 124), на кръвта на Христос и имперското мастило, Разкрива от по-широк социално-психологически ъгъл на зрение характерната за византийската среда естетика на контраста. Социално-психологическото е представено като единен начин за реагиране, като ценностна система с особени термини и особено отношение между тях, налагащо един вид синонимна игра, за да се улови тяхното динамично значение. Тази синонимна игра е характерна и за стила на Аверинцев, но, вижда се, стилът на автора е по особен начин адекват на протичането на самата византийска мисъл.

В следващата глава "Мир как загадка и разгадка" е подхванат друг термин на ранновизантийското и изобщо на средновековното миросгледно реагиране. Аверинцев отново преброява цялата шир на предходната литература - от елинската архаика до Нон и Прокъл, за да обясни специфично византийския феномен, назован на с. 139 "недоверие към отделното слово". В него е открита основа да се разбере вкусът към притчата, едновременно с това и византийската велеречивост, наречена на едно място в друг контекст не изговаряне, а "изразително премълчаване". Както

истината в реалния свят е завоалирана в галерия от странни емблеми, тъй в сферата на късноантичната и ранновизантийската литература всяко нещо може да се изрази по странен начин. Това е литература на "косвеното обозначаване и двоящия се образ, поезия на намека и загадката" (с. 148).

При цялото разнообразие от проблеми, които читателят открива в озаглавяването на отделните раздели, към следващото не се преминава със скок. Поне до последните две глави разделите в книгата на Аверинцев са свързани като части на сложно изречение. В "Мир как школа" и "Слово как книга" авторът се връща към човека като мировъзприятие и поведение, към основа, определяща специфичния език на епохата. Но проблемът за ранновизантийската дидактика подхваща страничен момент на вече разгледания въпрос за иносказанието, а дидактиката и отношението към книгата са достатъчно сродни, щото разглеждането им в съседство да прозвучи като съобяснение.

Главата "Слово как книга" може да се схване като реплика на работата на А. П. Каждан "Книга и писател в Византии" (М., 1973). И тук Аверинцев е надхвърлил темата, отново поради тази особеност на своето мислене - за да изчерпи по този начин по-добре самата тема. По включения материал и асоциациите, по

предложените идеи в тази глава би могла да се скицира една социология на книгата и писателя за цялата древност и Средновековието. Аверинцев проследява как от подчертано устната, както я нарича той, "вокално-ораторска и физическа" култура на античността се достига до книжната култура на ранна Византия, не само идеализираща жеста четене, но дори фетишизираща писаното слово, буквата и писмения материал.

Последните две глави, посветени на поемите на Роман Сладкопеев и ранновизантийската рима, влизат без остатък в кръга на поетиката. Но тъкмо за тях заглавието на книгата става двузначно, тъй като Аверинцев продължава да дискутира и поетиката в широк смисъл на думата, сферата на пораждането на художествените явления и културата като особен надреден език. В случая той дава два примера за пораждане на конкретно художествено явление, на особен строфично-рефренен строеж на поема и на нов елемент в организацията на стиха. Или, казано по друг начин, във финала на книгата Аверинцев извежда в едър план онова, което преди това е представяно панорамно. Поетиката в по-специфичен смисъл започва да се наблюдава едва към края на изследването. Това означава, че тя предстои, че още е рано за нея, или може би че нейното изработване непременно трябва да се предхожда от другата поетика, на която са отделени повече страници и на която не подхожда по-малко названието поетика, независимо че обикновено не ѝ се поставя.

В главата за Роман читателят остава убеден от полезността да се излиза на равнището на това широко разбиране за поетика. На малко страници крайно икономично е представен и решен проблемът за художествената структура на Романовия кондак. Аверинцев открива смисъла на онова, което по-рано е било смятано за нелогично и неумело. Пътят към разбирането на Романовия парадоксален изказ е проправен в предишните глави. Ако оставим подробностите, същественото е, че строфично-рефренната форма на кондака у Роман е носител на дълбинен смисъл. Повествованието и химничният рефрен не си противоречат

случайно. Това е самата антиномичност в конкретна художествена структура. Със своя прочит на поемите на Роман Аверинцев показва какво означава да се търси присъствието на общите мирогледни положения в конкретната частност на жанровата форма.

Анализът на Романовия кондак е пример за това, как би трябвало да се подхожда, ако се захващат частни наблюдения върху жанрови и построечни проблеми.

Но книгата си е книга, не само сума от проблеми и не само носител на информация. Именно това налага от само себе си сравнението на Аверинцевия авторски стил с този на Бичков в появилата се в същата година книга на същата тема.

Разбира се, в случая "по-добре" не върви да се каже за никого. Бичков е по-ясно насочен към целите си, Аверинцев изглежда разпростиращ се. Бичков подрежда, Аверинцев търси неочаквани основания за очевидното. За него е по-точно да се каже "прережда". От научна гледна точка и двата почерка имат своите предимства. Бичков се занимава с византийска естетика с разбиране за ограничение, напомнящо на девиза на един учен от миналия век, че всяко знание е и един вид изкуство, какво не бива да се знае. Напротив - у Аверинцев византийската литература е като че ли средство да се наблюдава по-добре предмет, безкрайно широк, и обратно, самата тя става наблюдаема само тъй, само по-косвено в разширението, което ѝ дава истинска перспектива. Лично за мене този почерк е по-привлекателен. Книгите на Сергей Аверинцев са блестящо негово проявление.